Zuzana Bodnárová

A magyarországi köszörüsök etnikai és rokonsági terminológiája

SUMMARY

Ethnic and relationship terminology of knife-whetters in Hungary

In my study I describe hungarian and romani terms used by a romani subgroup called „vend", and terms used within their families. Data are from a research in progress. The research describes the grammatical and sociolinguistical status of vend romani. I made sociocultural interviews in hungarian and in vend romani languages with vend romani native speakers from ten villages in three counties of South-Transdanubia. Most of my collected data are from subregions of Kaposvár, Marcali and Lengyeltóti of Somogy County, and in this area I specifically recognised significant diversity within one county. That is why impossible to conclude general consequence about the whole vend roma community. The informants cited in my study are bilingual people between 33 and 72 years old.

Ezen tanulmány a szakirodalomban vend romák/cigányoknak nevezett csoport által használt magyar és romani terminológiát ismerteti, valamint a családon belül használatos terminusokat. Adataim egy folyamatban lévő kutatásból származnak, amely a vend romani nyelvtani és szociolingvisztikai helyzetének leírását tűzte ki célul. Terepkutatásom során feltérképeztem a vend romák/cigányok által lakott településeket a Dunántúlon, ahol többek között szociokulturális interjúkat készítettem magyar és romani nyelven a vend romani dialektus beszélőivel. Mivel a legtöbb adatom Somogy megye Kaposvár, Marcali és Lengyeltóti kistérségeiből származik, és mivel ezen a területen belül is jelentős változatossággal találkoztam, ezért az alábbiakban közölt adatok kizárólag erre a térségre vonatkoznak. Tehát nem áll módomban bármiféle általánosítható következtetéseket levonni a vend romák közösségének egészére nézve. Idézett adatközlőim 33 és 72 éves kor közötti romani-magyar kétnyelvű személyek.

A vend romani rövid szociolingvisztikai helyzete

A magyarországi vend romani az úgynevezett centrális dialektuscsoport dél centrális alcsoportjába tartozik (vö. Boretzky 1999; Matras 2002). Ezen alcsoport beszélői Nyugat-Ausztria Burgenland tartományában, Szlovénia legészakabb csücskében,

Prekmurjében, Magyarországon pedig a Dunántúlon élnek (vö. Bodnárová 2011, 2013; Halwachs 2002; Štrukelj 1980). Ami a vend romák számát illeti, Vekerdi (1984: 5; 2000: 14) néhány százra becsüli. Ha figyelembe vesszük ennek a romani csoportnak a számát és azt a viszonylag nagy területet, amelyen ez megoszlik, részben megmagyarázhatja azt, hogy a vend és más roma/cigány csoportok között köttetett házasságok száma miért olyan magas:

> N (46):[1] Kihalnak a köszörüsök, nem igazán vannak. Mindenhol csak ezek a beások vannak, de annyian vannak... Az mindenhol azt lehet látni. Ugyhogy köszörüsök télleg ebbe a pár faluba van, akik télleg, de úgy különösebben nem. De beás cigányok! Olyan falu nincs, ahol nincsenek letelepedve. Azok nagyon elszaporodtak. Mi meg kihalunk, kész!

Adatközlőim gyakran visszaemlékeznek arra az időre, amikor még tiltva volt vagy ritkaságnak számított az exogám házasság. Manapság a leggyakoribb a vend-beás vegyes házasság, de terepmunkám során találkoztam számos vend-kolompár,[2] ritkábban vend-kódis[3] vegyes házasságokkal is. Szintén gyakoriak a vend romák és *gázsók*[4] („nem romák, parasztok") közötti házasságok:

> N (72): Valamikor beások se mehettek a mi fajtánkba. Az má régen, másképp vót régen minden, ja. Még a magyarokkal se. Máma má meg... a magyarok is összevissza vannak a cigányokkal, mindenegyikkel.

A vegyes házasságokból származó gyerekeket általában csak magyarul tanítják. Az általam felkeresett kilenc faluból csak kettőben rendelkezett a legfiatalabb generáció több-kevesebb romani nyelvi kompetenciával.
A vend romani egy orális nyelv, nem támogatja sem az oktatás, sem a média. Mi több, nincs jelen a köztudatban sem, nem úgy, mint a beás nyelv vagy a vlah romani dialektus:

> F (44): Külömben a köszörüs nyelvek nem is vótak benne az ujságba se, meg könyvek sincsenek. A kolompár nyelvbü van, meg a beásbu, aztán nincsen. És Magyarországon a legkevesebb a köszörüs cigány, a legkevesebb köszörüs van. Beások meg a kolompárok. A mi nyelvünkön nem is [...] régebben nem is vót könyv, semmi.

A vend romani dialektus dokumentálása is szegényes: mindössze két rövid nyelvtani leírás (Vekerdi 1984, Habsburg 1888), egy szójegyzék (Vekerdi 2000) és néhány szöveg

1 A továbbiakban az idézet előtti zárójelben az idézett adatközlő (hozzávetőleges) korát, ezt megelőzően pedig a nemét tüntetem fel (N – nő, F – férfi). A általam feltett kérdéseket és hozzászólásokat a ZB monogram jelöli.

2 Lásd a *Köszörüsök által használt terminológia* fejezetnél.

3 Lásd a *Köszörüsök által használt terminológia* fejezetnél.

4 Mivel egy nem sztenderd dialektusról van szó, ezért a továbbiakban a romani nyelvű szavakat szövegrészleteket magyar írásmódban fogom közölni, ezzel is megkönnyítve a romológiában nem jártas olvasók dolgát.

(Vekerdi 1985, Glaeser 1999; Rézműves 2000; 2006) látott napvilágot főleg az utóbbi évtizedekben. Bari Károly (1999) *Cigány folklór* címen megjelent magánkiadásában szintó etnoníma alatt tüntet fel négy vend romani szövegrészletet és éneket. Az északi romani dialektust beszélő szintókat és a centrális romani dialektust beszélő vend romákat egyazon szintó címkével látta el, holott megbizonyosodtam róla, hogy az általa említett településeken élő vend romák nem nevezik így magukat.

A köszörüsök által használt terminológia

A szakirodalomban vend roma/cigányként emlegetett csoport általam megkérdezett tagjai önmagukat magyar nyelven köszörüsnek (= köszörűs) vagy köszörüs cigánynak nevezik, saját nyelvükön pedig *rom*nak („roma ember"). Rézműves (2000) adatközlője a *slajferitike roma* ill. *slajferi* (ném. *Schleifer* „köszörűs") német jövevényszót használja, amikor romani nyelven utal saját csoportjára. Az általam megkérdezettek ismerték a szónak a jelentését, saját magukat viszont nem nevezik így. Mindössze egy településen használták a *keszerisi* (tsz. *keszeristya*) magyar jövevényszót a romani nyelven folytatott párbeszéd során: *amen eredeti keszeristya szam* „mi eredeti köszörüsök vagyunk". Fontos megjegyezni, hogy Rézműves a vend romák egy „alcsoportjaként" említi a köszörűsöket: „Hallottál már a köszörűs romákról? A vend romák között így hívják azokat, akik köszörüléssel és edénykészítéssel foglalkoztak" (2000). Az általam megkérdezettek egybehangzóan a köszörüs kifejezést használták belső névként, még olyan esetben is, amikor nem kizárólag vagy egyáltalán nem a köszörülés volt a hagyományos foglalkozása a családnak, hanem drótosok, kosárfonók, búcsúsok vagy esetleg lókereskedők voltak.

> ZB: És a bucsusok?
> N 1 (35–40): A bucsusok azok is azok, no azok is a kódisok, viszont azoknak vót céllövöldéjük, meg azok bucsuskottak inkább, no.
> ZB: De neked a nagyszüleid is bucsuskodtak [...]
> N 2 (35–40): Igen, de azok meg cigányok, köszörüsök.
> ZB: És akkor azok nem kódisok?
> N 2 (35–40): Azok nem, mer cigányok vótak.
> N 1 (35–40): Csak nekik is vót céllövöldéjük, de inkább azok űzték ezt jobban, tudod?
> ZB: Kik?
> N 1 (35–40): Ezek a kódisok, persze. Amikor már ezt a tégladógokat nem csináták, mer az má nagyon régi, akko rátértek erre a bucsusságra.

A „vend" terminust – ami a magyarországi szlovénekre vagy pedig a németek által a különböző szláv etnikumokra használt elnevezés – adatközlőim egy része nem ismerte. Mások úgy vélekedtek, hogy a vendek ill. vendelek a köszörüsöknek az egyik „fajtája":

> ZB: Hallottad már, hogy vendek, vend cigányok?
> N (46): Hat azok mi vagyunk. [...] Vótak, régen ugye, föl vótak osztva, hogy hiába köszörüs, de vót egy faj. De nem tudom hogyan. Mer vótak ezek a tóckók. Ugye a tóckó, a vendel, vagy hogyan mondják, vendelek, vagy hogyan? Vendel, a

GALÉRIA

Magdalena Slepčíková – Policewoman, Ústí nad labem, rendőrnő
Fotó: Chad Evans Wyatt (2003). Minden jog fenntartva!

> tóckók, a zsuklások, ezek között is vótak olyan... Meg patavások, a se tudom mi az, de az is egy ilyen faj a köszörüsök között. *O patavástya*, *o* [...] vendelek, *o tócke, o zsuklástya*, a jóisten tudja, hogy mennyi van.
> ZB: Mer akkor régen betartották azt, hogy csak egymás között házasodtak?
> N (46): De úgy annyira... köszörüsnek köszörüs vót ez is, az is, csak valami különböztető fajok vótak. Mos mondjuk nem örűtek annak, ha éppen egy zsuklás elvett egy tóckót vagy éppen fordítva, de még akkor avval ott nem vót olyan nagy baj belőle, mer nem beás meg... Ha régen nem vót az, hogy a köszörüs elvett vóna egy beást vagy ép fordítva. Mos meg mindegy.

Az egyik adatközlőm állítása szerint régen nevezték így a drótos cigányokat:[5]

> ZB: Kik azok a vendek? Mert nekem azt mondták, hogy a köszörüsök a vendek [...]
> N (33): A régebbi fajták, öreganyámnak a régi szülei még, tudod.
> ZB: De ki hívta őket vendeknek? Ők magukat hívták vendeknek?
> N (33): Tudod miér vótak vendelek (!), meg tudom neked mondani azt is. Mer régen, régen ezek a drótos cigányoknak mondták azt, hogy vendel cigányok.

5 A köszörülés mellett egyesek drótozással is foglalkoztak. Ezért nevezi az őseit drótos cigányoknak az idézett asszony, aki különben köszörüsnek tartja magát.

> Hallottál már róla, hogy csinálták a fazekakat [...]? Azokra is mondták, hogy vendel cigány, meg drótos cigány, mondtak rájuk mindent.

Ám olyanok is akadtak, akik szerint ez a terminus a gázsóktól származik, avagy egyik adatközlőm szavával élve „valahu a nagykönyvbe van így". Tehát a „vend" egy külső név, mi több, egyik adatközlőm a „köszörüs" terminust is annak tekintette:

> N (43): *O vend származásu róma amen szam végülis, o vend származásu róma amen szam. Amen óthar származingyam. Upr- amende ragasztinde odá hogy köszörüstya, vas odá mer amare ősök, amare nagyszülők taj még mange te mró dad köszörüsi színe. De csak lengeri szakma szin köszörüsök.*
> F (48): *Hivatalosan amaro ánav* „vend cigány".
> ZB: *De káj hi odá piszím?*
> F (48): *O dél zsánel te le nyilvántartínel...*
> N (43): *Ha phúcsen amendar hogy szaj származási szal, hat romani zsuvli szum, vagy romani mánus szum, vagy romani cshaj szum, vagy fatyú szum, vagy romani család szam. Ugyhogy na phénasz amen odá hogy vend szam, vagy köszörüstya szam, de adá köszörüs megjegyzés ácshino csak afka upr- amende.*[6]

Arról nem volt tudomásuk, hogy más roma csoportok neveznék így őket. Ezzel ellentétben Vekerdi (1984) a vendicko rom, míg Rézműves (2000) a vendetiko rom vlah romani terminust említik. Terepkutatásom során a kettyári vlah romani megnevezéssel találkoztam, a szó eredetét ez idáig nem sikerült megfejtenem. A vend romák, ahogy Rézműves is írja, „több kisebb nemzetséget tartanak számon maguk között" (2000). Magyarul ezeket a „nemzetségeket" leggyakrabban „fajtának", „bandának", „fajnak", „nemzetnek" nevezik:

> ZB: Itt milyenek laknak?
> N (72): Patavástya, zsuklástya, soook fajta van, tóckó banda, sook banda van, tócke meg minden ilyen.
> ZB: És a vendelek? Azok hol laknak?
> N (72): Ha mi vagyunk azok [...] *Amen szam odóla*, vendelek.
> N (48): Több min valószínű, hogy ugye zsuklás, de ez a faj... vendelnek is mondtak minket, hat azér mondom, hogy vendelek is vagyunk, a rosseb tudja, hogyan van ez. Mer ezt hallottam régebben, hogy ezek a vendelek.

6 N (43): A vend származású cigányok végülis mi vagyunk, a vend származású cigányok mi vagyunk. Onnan származunk. Ránk ragasztották azt, hogy köszörüsök, azért, mert az őseink, a nagyszüleink és még az én apám is köszörüs volt. De csak a szakmájuk volt a köszörülés.
F (48): A mi nevünk hivatalosan „vend cigány".
ZB: De hová van ez írva?
F (48): Az isten tudja, hogy nyilvántartják-e [...]
N (43): Ha kérdik tőlünk, milyen származásúak vagyunk, hát (azt felelem) cigány nő vagyok, vagy cigány ember vagyok, vagy cigány lány vagyok vagy fiú vagyok, vagy cigány család vagyunk. Úgyhogy mi nem mondjuk azt, hogy vendek vagyunk, vagy köszörüsök vagyunk, de az a köszörüs elnevezés csak úgy rajtunk maradt.

Romani nyelven úgyszintén a „banda" és „fajta", ritkábban „nemzetség" magyar jövevényszavakat használják az adatközlőim:

ZB: *Zsuklástya, prahostya, szo h- odá?*
F 1 (38–42): *Bareder nemzetség. Szanaszéje hi. Jék fajta aszo hi, jék fajta aszo hi.*
N (35–38): *Na, na. Adá szerintem o phure róma upre jékekhávreste afka upre…*
F 2 (52): *[…] upre phende hogy adá adá hi, oká meg oká hi.*
N (35–38): *Ácshíno hogy zsuklási szal, vagy bobosi szal, vagy […]*[7]

Ilyen „fajták" a *bobosi* (tsz. *bobostya*), *prahosi* (tsz. *prahostya*), *zsuklási* (tsz. *zsuklástya*), *patavási* (tsz. *patavástya*), *tócko* (tsz. *tócke*). Az utóbbi kivételével az összes terminus egy romani vagy délszláv eredetű szótőből áll, amelyet az -s magyar melléknévi képző és a jövevényszavakhoz járuló -i szuffixum követ; így például *bob-os-i* (dszl. *bob* „bab"), *prah-os-i* (dszl. *prah* „por"), *zsukl-ás-i* (rom. *zsúkel* „kutya"), *patav-ás-i* (rom. *patavo* „kapca"). A bobosi és prahosi magyar megfelelője a „babos" és „poros", a további megnevezések magyar alakja megfelel a romani nyelvben használatosnak, tehát „zsuklás", „patavás" és „tóckó fajta". Az utóbbi valószínűleg összefüggésbe hozható a tót etnonímával, amely a szlovének, majd később a szlovákok egykori megnevezése volt. Középkorú adatközlőim zöme nem tulajdonít nagyobb jelentőséget az említett „fajtáknak" és semmiféleképpen nem befolyásolta őket a párválasztásnál vagy az élet egyéb területein:

N 1 (23–28): Mi az a zsuklás, vagy minek mongyák?
F (61): Já, azt má cigányok találták ki.
N 2 (55–60): Azt úgy találták ki.
F (61): Ez olyan, mintha egyikre azt mondom „kutyafej", a másik meg „korcs". [nevetés] Szóval ezt kár ragozni.
N 2 (55–60): Meg babosok, meg ilyenek […]
F (61): Áá… bobosok.
ZB: Mert maguk milyenek?
F (61): Hát azt mondták ránk, babosok, mi vagyunk a babosok. *Bobostya*. Hát szeretjük is a babot mondjuk… jó kis csülökkel. [Nevetés]

„Fajtabeli" hovatartozásával viszont minden egyes adatközlőm tisztában volt. Többször találkoztam azzal az állítással, miszerint az illető anyai és apai ágon különböző „fajtából" származik, ezzel próbálva bebizonyítani, hogy nincs ennek a „kategorizálásnak" semmi jelentősége. Mindössze egy adatközlő mondott negatív értékítéletet, amikor a „fajták" közötti különbségek felől érdeklődtem:

N (46): Ugye régebben voltak ezek a izék, és meg is maradt ez a […] nem is az,

7 ZB: Zsuklások, porosok, mik ezek?
F 1 (38–42): Nagy nemzetség. Szanaszéjjel vannak. Egyik fajta ilyen, másik fajta olyan.
N (35–38): Nem, nem. Én szerintem az öreg cigányok nevezték így egymást…
F 2 (52): […] azt mondták, hogy az egyik az ez, a másik meg az [a fajta].
N (35–38): Úgy maradt, hogy zsuklás vagy, vagy babos vagy, vagy […]

> hogy gyűlölet, mert ez nem [...] kemény szó. Ugy megkülönböztettük azér egymást, meg [...] Nem véletlen mondta apám, hogy tóckók, mer azok oly mocskosak. Ha kell, azok isznak-esznek veled, de ha kell, szúrnak is. És télleg így van, és télleg, mutassák a szépet meg a jót, de [...]

A köszörüsök által használt romani és magyar terminológiáját az 1. illetve a 2. ábra szemlélteti. A csoportnevek és „fajták" itt többes számban vannak feltüntetve. Az 1. táblázat kiegészíti az ábrákon felsorolt romani etnonímákat hím- és nőnemű személyekre használt alakjaival.

A vend romani dialektusban, hasonlóan a többi romani dialektushoz, megtalálható a *róma/gázse* („romák, cigányok"/„nem romák, parasztok") ellentétpár, melynek összessége a *manusa* („emberek") világát alkotja. Viszont egyre gyakrabban szembesültem a fiatalabb generációnál azzal, hogy a *gázse* kifejezés jelentésköre leszűkül a „magyar emberek" jelentésre.

1. ábra

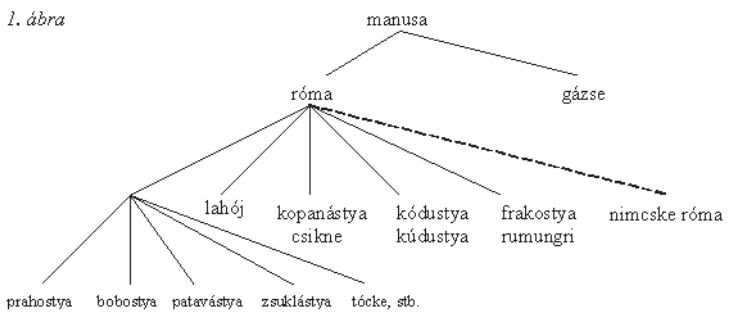

A köszörüsök öt roma/cigány csoportot különböztetnek meg, ahová a beásokat is sorolják. Saját csoportjukat romani nyelven, ahogy már említettem, egyszerűen *rom*nak (tsz. *róma*) nevezik, minden további specifikáció nélkül. Erre vonatkozó kérdésemre némi gondolkodás után egyes adatközlők a *keszeristya* magyar jövevényszóval szolgáltak. Abban viszont egyetértettek, hogy saját nyelvükön nem határozzák meg ily módon magukat. Ellenben magyar nyelven három terminust is említettek: köszörüs (cigány), vend (cigány) és vendel (cigány). A romani vlah dialektusát beszélő csoportot magyar nyelven kolompárnak nevezik, ami a Dél-Dunántúlon használt elnevezése az egyébként oláh cigányként ismert csoportnak (Vekerdi 1985: 20). A kolompárok vend romani megfelelője a *lahój*, ami a *vlax* (magy. oláh) szóból ered. A kolompárok alcsoportjaként tartják számon a környéken élő tollasokat, collárokat és drizárokat. Olyan is volt, aki a leketárokat tévesen a kolompárok egyik alcsoportjának tekintette, ami valójában a beások által használt külső elnevezése a kolompároknak.

Az újlatin nyelvet beszélő csoportot magyarul beásnak nevezik. Csupán egy idősebb adatközlőm használta a Dél-Dunántúlon elterjedt oláh ill. oláj külső megnevezést. Magyarul folytatott beszélgetéseink során soha nem hangzott el a teknővájók ill. teknősök terminus, csak ha erre közvetlenül rákérdeztem. A beásokat romani nyelven *kopanástyá*nak hívják, ami a *kopana* („teknő") romani szónak – hasonlóan a „fajták" megnevezéseihez – egy *-ás* magyar melléknévi képzővel ellátott alakja. A *kopanástya* csoportnév mellett használják még a romani eredetű *csikne* tréfás elnevezést is, ami

„zsírosokat" jelent. Egyik adatközlőm magyarul is így szólítja beás ismerőseit „azé szoktam neki mondani hogy zsiros beás, mer *csikno* asz jelenti... *csikno*, hogy zsiros".

2. ábra

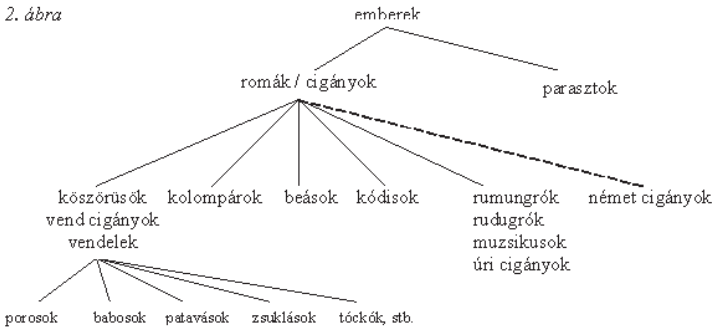

A magyarországi romológiai irodalomban a magyar egynyelvűek csoportját leggyakrabban romungrónak vagy magyar cigánynak nevezik. Mielőtt rátérnék ennek a csoportnak a helyére a köszörüsök osztályozási rendszerében, fontos megjegyezni, hogy a Dél-Dunántúlon azoknak a romák/cigányoknak a száma, akik több generációra visszamenően magyar egynyelvűek, nagyon kevés. Javarészt kisebb-nagyobb városokban élnek és elég ritkán kötnek házasságot a köszörüsökkel. A köszörüsök két magyar egynyelvű csoportot különböztetnek meg, amelyek élesen elhatárolhatóak egymástól. Az egyik ilyen csoport tagjai a *kódustya* ill. *kúdustya* elnevezést kapták, amelyet magyarul kódisoknak, kódis cigányoknak fordítanak. Ez az etnoníma a magyar „koldus" szó dialektális alakjából ered. Érdekes módon nem mindegyik adatközlőm volt ennek az etimológiának a tudatában:

> N (38–42): A kódisok, az ilyen faj. Majnem olyanok, mint a kolompárok, tudod, a kódisok. A koldus az koldus, kódis az meg megin (más), az ilyen faj, tudod. Nem kolompárok, hasonló a kolompárokhoz, de mégse kolompárok.
> ZB: De csak ti hívjátok őket kódisoknak, vagy ők magukra is ezt mondják? Hogy mi kódisok vagyunk?
> N (38–42): Hát biztos. Nem tudom, mer én még nem hallottam tőlük, de mi őrájuk így mondjuk, az biztos, hogy kódisok.

A kódisok jellemzésénél leggyakrabban a romani nyelvi kompetenciának a hiányát, a vályogvetést, mint hagyományos foglalkozást, a „faluzást" (értsd. koldulást) és lopást említették:

> N (33): Ott laknak, de ilyen kódis cigányok.
> *Kódis?*
> N (33): Kódis cigányok, olyanok, mint a magyar cigányok, ezek nem tudnak cigányul. Ezek olyan cigányok.
> ZB: A kódisok azok, akik nem tudnak cigányul?
> N (33): Igen, meg a magyar cigányok is, azok is. Van ilyen kétfajta cigány.

Kalányos Évi

Ki a cigány?
Véleményem szerint cigány az, aki annak vallja magát, sajátjának tekinti a cigányság identitását, kultúráját, stb.

Hogyan gondolkodik szerinted a többségi társadalom a cigányokról?
A többségi társadalom a cigányokról vegyesen vélekedik. Tapasztalható egy pozitív és egy negatív megítélés. Közömbösség ebben a kérdésben nem létezik. Magában a megítélésben nagy szerepet játszik a média, ahol általában a negatív véleményekkel, kritikákkal találkozhatunk. Szerencsére a média is néha-néha megemlít olyan eseményeket, ahol a cigányság pozitív megvilágításba kerül. Szerintem a többségi társadalom minden olyan személyt a cigányok közé sorolhat, akik „úgy élnek, mint a cigányok". Itt általában nem egy társadalmi, etnikumbeli csoportról lehet szó, hanem minden olyan személyről, aki a társadalom perifériájára szorult. A cigányság nagy része a társadalom perifériáján él, de szerencsére léteznek olyan programok, kezdeményezések, melyek a felzárkóztatásukat, integrálásukat segítik – több- kevesebb sikerrel. A lényeg az, hogy a pozitív folyamat meglátásom szerint elindult, és nem kell, nem lehet abbahagyni. Ehhez viszont a többségi társadalom segítsége, elfogadása szükséges.

Ugyhogy a magyar cigány [...] ezek a rumungrók, azok a magyar cigányok, azok nem tudnak. A kódis cigányok sem tudnak, ugyhogy [...] csak ha elvegyesednek, tudod, ha úgy nősűnek, házasodnak, vagy mit tudom én, hogy egyik ilyenféle, másik olyanféle.
ZB: De azokat miért hívják kódisoknak?
N (33): Figyejj, azok a kódisok, akik régen ilyen [...] hogy mondjam neked, ilyen téglaégetők meg ilyen, ilyen dóguk vót. És azok, azok koldisok, úgy hívták őket koldis cigányok.

ZB: De a rumungrókra mondják azt is, hogy kódisok, vagy nem?
N 1 (62): Az megen más.
N 2 (38–42): Aki csak magyarul tud az a kódis.
N 1 (62): Te, én is az vagyok, és én tudok magyaru is meg így is [...]
N 2 (38–42): De vannak olyanok, akik nem tunnak [...]
N 1 (62): Ja, vannak, vannak.
ZB: Maga kódis?
N 1 (62): Az. Az én édesapám az ilyen vót, ilyen, no. Az ilyen vályogvető vót, no így majnem úgy gyünek ki, mint a magyar emberek, úgy mondom. De nem magyar, mégis ilyen [...]

F (40–42): [...] keverék vót.
ZB: De csak az édesapja?
N 1 (62): Igen, az édesanyám az rendes köszörüs. És azé mondom, én ilyen keverék vagyok.
ZB: De az édesapja nem beszélt cigányul?
N 1 (62): Nem is tudott!
ZB: És már neki a nagyapja se, meg a nagyanyja se?
N 1 (62): Azok meg egyátalán nem.
ZB: Mert ezeket a kódisokat, mert ezt mondták több helyen, csak nem tudtam, hogy kik ők pontosan.
N 1 (62): Nem is köll velük szóba se állni.

F (42–50): *Upro kódustya meg vas odá phénen odá, hogy kódustya [...] maj phukávav tuke. O bucsustya taj egyik másik, ko egyátalán niszar román na zsánel te vakérel, de cigányok hi.*
ZB: *Ha de ni o bucsustya na zsánen román te vakérel?*
F (42–50): *Naaa. Averfajta róma hi szar amen [...] Amenge amaro papu odá kódusi szin, mer soha na zsanlahi román te vakérel, csak csórel pekamlahi. Odá kódusi szin.*[8]

Egyes adatközlőim szerint a kódisoknál a vályogvetést a „bucsuskodás" váltotta fel. Sokáig bizonytalan voltam a gyakran emlegetett bucsussok csoportja osztályozásával, ezért nem is szerepel az ábrákon. Adatközlőim megnyilatkozásaiból következtetve egy foglalkozási csoportról van szó, amely több romani csoportot ölel fel. Így például a bucsussok között vannak köszörüsök, kódisok, német cigányok (= szintók) és elképzelhető, hogy más csoportok is:

F (58–60): Van azok között is, aki ilyen kevert köszörüs nyelven beszél, és van azok között is, aki ilyen kevert kolompár nyelven beszél. Ez a kettőnek a találkozása. De azér mongyák rá kódisok, mer ezek valamikor ilyen koldulásbu étek, ilyen kéregetésböl, koldulásbu étek.
ZB: De ezek nem ezek a ringlispilesek, vagy ilyenek?
F (58–60): Azok között ugy szoktak mondani bucsus cigányok. Dehát úgy is hívják őket koldusok, azokat is úgy hivták valamikor.
ZB: Ezek a bucsusok, ezek akor megin valami más [...]
F (58–60): Igen, hát ezek között is ugyanúgy beások, kolompárok, köszörüsök, csak éppen az hogy bucsusok.

8 F (42–50): A kódisokra meg azért mondják azt, hogy kódisok... majd én megmondom neked. A bucsussok és egyik másik, amelyik egyáltalán nem tud cigányul beszélni, de mégis cigányok.
ZB: Dehát a bucsussok se tudnak cigányul?
F (42–50): Neeem. Másfajta cigányok, mint mi [...] A mi nagyapánk kódis volt, mert soha nem tudott cigányul beszélni, csak a lopás kellett neki. Ő kódis volt.

F (75–80): Azé mondom, sokféle cigány van. Azok [a bucsusok] is ilyen összevegye... vegyes cigányok. Cigányok, csak nem tudnak így cigányul, mint én. Nagyon sokféle nemzet van. Ott van zsuklástya, ez a faj, az a faj, sokféle faj van. Most én mit tom, kis törzsekbe vót ez valamikor, de legjobban ez a köszörüs nyelv ment egy darabig, most má kolompár nyelv megy.

A másik magyar egynyelvű csoport megnevezésére a *frakostya* és *rumungri* romani terminusokat használják. Az előbbi terminus valószínűleg a „frakk" magyar szóból képzett alak, az utóbbi pedig a *rom* („roma, cigány") és *ungro* („magyar") romani szavakból tevődik össze, ami ennek a csoportnak a külső megnevezése a vlah romani dialektust beszélő csoport részéről. Magyar nyelven használják a rumungró és az erre rímelő rudugró (= rúdugró) terminusokat:

ZB: Laknak ott magyar cigányok?
N 1 (38–42): Persze!
N 2 (38–42): Azok kolompárok, nem?
N 1 (38–42): Nem kolompárok, azok magyar cigányok, a rudugrók. Persze! Azér rudugrók, mer rumungrók, mi meg elneveztük rudugróknak. Azok inkább maguk közt házasodnak, azok a rudugrók, a magyar cigányok.

A rudugrók tréfás megnevezés annyira elterjedt, hogy egy pár évvel ezelőtti terepkutatásom során történt, hogy egy Budapest melletti településen rudugrókként mutatkoztak be az ott élő délkeleti centrális dialektust beszélő romák. További magyar nyelvű etnonímák a muzsikus (cigányok) és úri (cigányok), ami magyarázatot adhat a *frakostya* (magy. frakkosok, frakkot viselők) romani elnevezésre. A csoport jellemzőjeként leggyakrabban a magyar egynyelvűséget és a muzsikálást említik. Szaggatott vonallal van jelölve az ábrákon német cigányoknak, romani nyelven *nimcske romá*nak nevezett csoport, amely tagjai magukat szintóknak nevezik. Somogy megye ezen részén nem élnek szintók, de néhány adatközlőm találkozott már velük a búcsúkban vagy hallott már róluk. Általában a bucsussok közé sorolják őket.

1. táblázat

	Kolompárok	beások	kódisok	rumungrók	parasztok
tsz	*lahój*	*kopanástya csikne*	*kúdustya kódustya*	*frakostya*	*gázse*
hn	*lahó*	*kopanási csikno*	*kúdusi kódusi*	*frakosi*	*gázso*
nn	*lahófkinya*	*kopanáskinya csikni*	*kúduskinya kóduskinya*	*rumungica*	*gázsi*

Családi körben használt elnevezések

A 2. táblázat tartalmazza a családban használatos terminusokat és ezek *gazsikane* (= nem roma) oppozícióit. A vend romaniban a „férj, férfi" romani megfelelője *murs*, a „nőé, asszonyé, feleségé" pedig *zsuvli*, pl. *murse lija* („férjhez ment"). Ezzel ellentétben az egyazon dialektuscsoportba tartozó ún. „romungró" ill. „kárpáti" dialektusban, amit Nógrád és Pest megyében beszélnek, a férj romani alakja *rom*, míg a feleségé *romni*. A

romni szó a vend dialektusban csak idős özvegy és kizárólag roma asszonyokra értelmezhető. Általában a *phuri romni* („idős roma asszony") jelzős szerkezettel találkozhatunk. Ennek oppozíciójaként jelenik meg a *phuri gázsi* („idős nem roma asszony") elnevezés. Etnikai hovatartozást nélkülöznek a *phuri zsuvli* és *phuri manusni* („öregasszony") kifejezések. Hasonlóan használják a *phuro rom* („idős roma férfi") és *phuro mánus* („öregember") megnevezéseket. Magában a *rom* kifejezés „roma férfit" jelent („*Rom*, az mintha mondanád cigány, a *rom*. *Óv jék rom hi.* [ő egy roma/cigány férfi]"). A *zsuvli* („nő, asszony") szinonimájaként jelenik meg a *manusni* terminus. Érdekessége a vend romaninak, hogy a tréfás – vagy egyik adatközlőm szavával élve – „cikiző" *lumni* kifejezést használják a nőkre is. A szónak az elsődleges jelentése „kurva", amely megtalálható más romani dialektusokban is ugyanebben a jelentésben. Adatközlőim tudatában voltak a lumni szó más romani dialektusokban lévő jelentésének, ezért állításuk szerint, ha egy más csoportbéli romával romani nyelven beszélnek, akkor mellőzik a *lumni* használatát másodlagos jelentésében. Olyan vend romani helyi dialektussal is találkoztam, amelyikben a *lumni* kizárólag „nőt, asszonyt" jelentett, s a magyar *kurva* jövevényszót használták a „kurva, prostituált" jelentésben:

> F (61): Hétköznapi nyelven használják a nőkre. *Lumni* nem csak kurvát jelent, hanem asszonyt is. Meg a *zsuvli* is. *Romni*, *zsuvli*, *lumni* ezek mind azt jelentik, hogy asszony. Csak akko szokták ugye mondani, hogy *lumni*, amikor kurva. De általába bevett szokás, hogy minden nőre azt mondják.
> ZB: A saját feleségére mondaná, hogy mri lumni?
> F (61): *Lumni*, akkor nem haragszik meg, mer ez [...] ez má bevett szokás, igaz mama?

A romungró romani dialektusban a *piráno*/*piráni* szópár a magyar „szeretőnek" felel meg. Ezzel ellentétben a vend romaniban ez kizárólag „vőlegényre" és „menyasszonyra" fordítható. A magyar „szerető, kedves, barát/barátnő" viszony kifejezésére a *baráto* (hn) és *barátkinya* (nn) magyar jövevényszavak szolgálnak. A *cshá(v)* és *cshaj* – más romani dialektusokkal ellentétben – nem csak roma fiút és lányt jelent, hanem etnikai kategorizálás nélküli „fiút" és „lányt". Eredeti jelentését azonban megőrizte a *ráklo* és a *rákli* kifejezés, amely nem roma fiút és lányt jelöl. Jellegzetessége a vend romaninak, hogy a gyerekeket nem *cshává*nak nevezik, hanem *fatyúj*nak (esz. *fatyú*), ami a magyar fattyú.

További nukleáris családon belül használt fogalmak a *daj* („anya") és *dad* („apa"), a *phral* („fiútestvér") és *phen* („lánytestvér"), amelyek mind indiai eredetű szavak (Matras 2002: 25). Szintén indiai eredetűek a szélesebb családi körben használt *szásztro* („após"), *szászi* („anyós"), *zsamutro* („vő") és *bórkinya* („meny") terminusok (2002: 26). A család legidősebb tagjait a *papu* („nagyapa") és *baba* („nagyanya") kifejezések jelölik, előbbi görög, utóbbi délszláv eredetű. Magyar jövevényszavakkal fejezik ki a *sógori* („sógor"), *sógorkinya* („sógornő") és *bacsi* („nagybácsi") rokonsági viszonyokat, míg a *móm* német jövevényszóval illetik a nagynénit.

2. táblázat

	HN		NN	
	róma	**gázse**	**róma**	**gázse**
öregember	*phuro rom*	*phuro gázso*	*phuri romni*	*phuri gázsi*
öregasszony	*phuro mánuś*		*phuri manuśni*	
	--		*phuri zsuvli*	
férj-feleség	*murs*		*zsuvli*	
nő	*rom*	*gázso*	--	*gázsi*
férfi	*romano murs*	*gazsikano murs*	*romani zsuvli*	*gazsikani zsuvli*
vőlegény	*piráno*		*piráni*	
menyasszony				
szerető	*baráto*		*barátkinya*	
fiú	*(romano/gazsikano) cshá(v)/fatyú*		*(romani/gazsikani) cshaj*	
lány	--	*ráklo*	--	*rákli*
gyerek	*(romano/gazsikano) fatyú/cshavóro*		*(romani/gazsikani) cshajóri*	
	--	*raklóro*	--	*raklóri*

Összegzés

A tanulmányban röviden ismertettem az ún. vend romani beszélőinek számát és területi eloszlását az elérhető irodalomból és saját terepkutatásomból kiindulva. Említést tettem a vegyes házasságok méretéről, és hogy ez hogyan befolyásolja az intergenerációs nyelvátadás folyamatát. Felvázoltam a magukat köszörüsöknek nevezett romák által használt romani és magyar etnonímákat, ahol külön hangsúlyt fektettem a két jól elválasztható magyar egynyelvű csoportra. Hosszabban tárgyaltam a vend romák „fajtáinak" megnevezéseit, és az adatközlők megnyilatkozásaiból azt a következtetést vontam le, hogy ezen „fajták" hatásköre a csoport tagjainak mindennapi életére fokozatosan gyengül, vagy ennek éppen semmi érdembeli jelentőséget nem tulajdonítanak. Végül a családban használt terminusokat jártam körül, amikor is ezeknek a más romani dialektusoktól való eltérésére fektettem a hangsúlyt.

Mindenekelőtt próbáltam rámutatni arra, hogy a vend romani dokumentálása még gyerekcipőben jár, és mivel fennáll a veszélye, hogy a nyelvcsere következtében ez a nyelv eltűnjön, annál inkább égetőbb lenne ennek a szüksége. Ahogy az egyik adatközlőm mondta: „De má ezer százalékka mi se tudjuk beszéni, me azé má az öregek, azok azt mondom tökéletesen beszéték, de mi olyan leszármazott nemzedék vagyunk... hogy azé má mindig kopik azé, ugye...? Olyan, mint a farmernadrág."

Rövidítések

dszl. – délszláv
esz. – egyes szám
hn. – hímnem
magy. – magyar
ném. – német
nn. – nőnem
rom. – romani
tsz. – többes szám

Bibliográfia

BARI Károly (1999): *Cigány folklór. Magyarország – Románia I-X. Gypsy Folklore. Hungary – Romania I-X* (CD). Budapest: magánkiadás.

BODNÁROVÁ, Zuzana (2011): Tradiční profese, etnonyma a meziskupinové hranice Romů mluvících jihocentrální romštinou v Maďarsku. Pokus o klasifikaci veršendských Romů. *Romano džaniben* 2/2011. 9–24.

BODNÁROVÁ, Zuzana (2013): Overview of Vend Romani in Hungary. In: Schrammel-Leber, Barbara – Tiefenbacher, Barbara (eds.) *Romani V. Papers from the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz 2011. Grazer Romani Publikationen* 2. Grazer Linguistische Monographien: Graz. 29–41.

BORETZKY, Norbert (1999): Die Gliederung der Zentralen Dialekte und die Beziehungen zwischen Südlichen Zentralen Dialekten (Romungro) und Südbalkanischen Romani-Dialekten. In Halwachs, Dieter W. & Menz, Florian. *Die Sprache der Roma*. Klagenfurt: Drava Verlag. 193–256.

GLAESER, Ursula (1999): Vier Vend-Romani-Texte. *Grazer Linguistische Studien* 51. 31–45.

HABSBURG József Főherceg (1888): *Czigány nyelvtan*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

HALWACHS, Dieter W. (2002): Anmerkungen zur Romani-Variante der Prekmurje. *Grazer Linguistische Studien* 58: 43–54.

MATRAS, Yaron (2002): *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

RÉZMŰVES Melinda (2000): Pal o Šlajferitika roma. *Amaro drom* 2: 24–25.

RÉZMŰVES Melinda (2006): *O ćorro rrom taj o borzo: Rromane Paramici – Cigány mesék*. Budapest: Fővárosi Cigány Önkormányzat.

ŠTRUKELJ, Pavla (1980): *Rom na Slovenskem*. Cankarjeva Zalozba, Ljubljana.

VEKERDI József (1984): The Vend Gypsy dialect in Hungary. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* Tomus 34 (1-2): 65–86.

VEKERDI József (1985): *Cigány nyelvjárási népmesék – Gypsy Dialect Tales from Hungary I-II* (Folklór és etnográfia 19). Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.

VEKERDI József (2000): *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára* (II. javított kiadás). Budapest: Terebess.